

Tóth Zsuzsanna*

A MAGYAR GAZDASÁGPOLITIKA ELMÚLT 25 ÉVE – GAZDASÁGTÖRTÉNETI ÁTTEKINTÉS A KONVERGENCIA SZEMPONTJÁBÓL

THE LAST 25 YEARS OF HUNGARIAN ECONOMIC POLICY – AN OUTLINE OF ECONOMIC HISTORY WITH A VIEW TO CONVERGENCE

ABSTRACT

The primary aim of this paper is to describe the major Hungarian economic political measures implemented in terms of convergence. The time horizon for the analysis is the period from the regime change to 2013. As far as the economic and political events are concerned, this nearly 25 years can be divided into four markedly distinguishable periods: between 1990 and 1994, fundamental structural changes were implemented; 1995 ushered in a period of restriction and stabilisation; the period between 2000 and 2008 was characterised by mistaken decisions, while the period between 2009 and 2013 was riddled with the consequences of the global economic crisis and the prolonged recession.

With a view to the fact that Hungary pursued an active economic policy in the period following the regime change, I describe the effects of such an activity on our country's convergence process from several aspects. My paper is not meant to define or provide an in-depth analysis of the issues related to convergence and catching up; it merely intends to emphasise the fact that the quarter of a century has proved insufficient to remedy the economic and social problems inherited from the former regime or resulting from the regime change.

1. Bevezetés

Tanulmányom megírására két gondolat vagy kérdéskör sarkallat: egyrészt arra voltam kíváncsi, hogy 1990 után, a piacgazdálkodásra való átállást követően, az

---

* Dr. Ph.D. Tóth Zsuzsanna egyetemi adjunktus, Budapesti Gazdasági Egyetem Gazdálkodási Kar Zalaegerszeg.

A tanulmány a Budapesti Gazdasági Egyetem Gazdálkodási Kar Zalaegerszeg „Mikro- és makrogazdasági folyamatok múltban és jelenben” elnevezésű, 3920-1/2016/FEKUT (EMMI) számú kutatóműhely keretében készült.

új rendszer milyen gazdasági – és részben társadalmi – problémákkal szembesült, és az ország vezetői ezekre a kihívásokra hogyan reagáltak. A vizsgált időszakban (1990 és 2013 között) a gazdaságpolitikai döntéshozatalban expanzív és restriktív célú intézkedések váltották egymást, ez utóbbiak dominanciája mellett. Dolgozatom első felében ezeket a folyamatokat mutatom be, második felében pedig arra kívánok rámutatni, hogy az aktív állami beavatkozás ellenére, a vizsgált 23 év nem bizonyult elégnek ahhoz, hogy a mélyebb, szerkezeti problémákra utaló tüneteket – munkanélküliség, alacsony egy főre jutó bruttó hazai termék, vállalkozási környezet minősége, stb. – kezelje. Természetesen vannak olyan gazdasági területek, ahol az eredmények megkérdőjelezhetetlenek, de a dolgozat problémafelvető célja és jellege miatt a hangsúlyt az egyelőre nem megoldott nehézségekre helyeztem. Ezeket a problémákat a konvergencia szempontjából vizsgálom. Ennél a kijelentésnél nyilvánvalóan felmerül a kérdés, hogy mit ért a szerző konvergencia alatt.

A közgazdaságtudományban alapvetően a Solow 1957-ben alkotott növekedési modelljére épülő Sala-i Martin Ph.D. disszertációjában megjelenő koncepció jelenthet jó kiindulási pontot az értelmezéshez. Barroval közösen, 1990-ben készítette elemzésükben adták meg a béta és szigma konvergencia definícióját, melyek a felzárkózásaként értelmezték a konvergencia jelentését.

A szerzők gondolat kísérlete abból indul ki, hogy nyitott gazdaságokban, a szegényebb országokban alacsonyabb az egységnyi munkaerőre jutó tőke nagysága, így a csökkenő hozadék elve alapján magasabb a tőke megtérülési rátája. A tőke mobilitásának feltételezése mellett, ez azt eredményezi, hogy a tőke a gazdagabb országokból a szegényebbekbe fog áramlani. A tőkebeáramlás miatt a szegény ország gyorsabb növekedést fog elérni. Amennyiben a gazdag országban magasabb a bérszint, akkor a munkaerő a szegény országból a gazdagba áramlik, növelve ezzel a tőke/munka arányt, ami tovább gyorsítja a növekedést. Martin és Barro definiálásában: országok között akkor jön létre konvergencia, ha a szegényebb országok gyorsabban növekednek, mint a gazdag országok¹. Az európai országokra vonatkozó nagyszámú konvergencia-kutatás igazolja az előbb felvázolt folyamatot, vagyis a világgazdasági trendekkel foglalkozó tanulmányok alapján a nemzetközi környezet az utolérés, a felzárkózás irányába mozdítja a kevésbé fejlett államokat.

A globalizációs és a gazdasági fejlődési tendenciák érvényesülésének időhorizontja azonban nem egyértelmű: természetesen vannak jelei a fejlődésnek, de akadnak gátló tényezők is. Az egyik ilyen tényező maga az ember. Ez a megállapítás Kornai és Jánosy gondolatai között is meghúzódik: Kornai több ok között a hibás politikai döntéseket említi², Jánosy pedig az emberi ellenállást jelöli meg a fejlődés egy akadályaként³.

Amennyiben a konvergenciát utolérésként értelmezzük, megállapítható, hogy általában a fejlettebb gazdaságok utolérésére ritka jelenség. A rendszerváltó orszá-

gok esetében az átalakulást követő fejlődési pályák jelentősen eltérnek, a felzárkózás vagy lemaradás, sőt a stagnálás sem törvényszerű, eleve elrendeltetett⁴.

Jelen tanulmányban a konvergencia szempontjából történő vizsgálat azt a célt szolgálja, hogy Magyarország különböző teljesítmény mutatóit relatív módon – más országok teljesítményéhez vagy egyéb küszöbértékekhez viszonyítva – elemezze, és e mutatóktól csupán kismértékű javulást, a referenciaértékekhez való lassú közeledést vár el.

2. A magyar gazdaságpolitika főbb eseményei

2.1. A rendszerváltást követő időszak

A magyar gazdasági-társadalmi rendszer megváltoztatása a volt kommunista országokéhoz képest kevésbé radikális módon ment végbe.⁵ Antall Józsefnek – az első demokratikusan választott kormány vezetőjének – gazdasági és intézményi reformjai a fokozatosság elvét követték, miközben az állami szerepvállalás mértéke jelentős maradt az átmenet időszakában.⁶ A kormány gazdaságpolitikáját három tényező határozta meg:

- ✓ gazdasági stabilitás elérése, vagyis az infláció csökkentése, a költségvetési egyensúly megteremtése és a növekedés megalapozása;
- ✓ a rendszerváltás következményeinek kezelése (munkanélküliség tömegessé válása, költségvetési és pénzügyi rendszer átszervezése);
- ✓ a piaci reformok folytatása és kiterjesztése (privatizáció és kereskedelempolitika kialakítása, megvalósítása). E tényezők mellett az állami tulajdonban maradt vállalatok számára önálló stratégia kialakítására is szükség volt, s ezen felül a hitelzési rendszer kidolgozása is feladatot jelentett a gazdaságpolitikai döntéshozók számára.⁷

A gazdaságpolitikának a fenti területeken való kialakításának szükségességét támasztja alá, hogy 1990 és 1995 között a magyar GDP csökkent, a munkanélküliség fokozatosan emelkedett, a foglalkoztatás romlott. Az egy főre jutó fogyasztás növekedése megtorpant, a reálkeresetek egyre alacsonyabbá váltak. Ezekhez a problémákhoz társult az inflációs nyomás. A fenyegetések erőssége, másrészt a növekedés ösztönzése miatt a gazdaságpolitika ad hoc jellegű beruházásokat eszközölt és sor került a kereskedelmi bankok feltőkésítésére is⁸.

A Pénzügyminisztérium és a Magyar Nemzeti Bank elsődleges feladatának az államadósság struktúráját javító stabilizációs stratégia megalkotását tartotta. Ennek érdekében a valutatartalékokat a külső adósság kezeléséhez kötötték, a folyó fizetési mérleg többletének fenntartására törekedtek, továbbá szoros költségvetési és monetáris kontrollt javasoltak. E stabilizációs politika hatására a

külföldi közvetlen tőkebefektetések (FDI) mértéke folyamatosan nőtt, viszont a növekedés nem volt képes ellensúlyozni a forint felülértékeltségéből adódó külkereskedelmi mérleg hiányt. Az 1994-es mexikói „Tequila-válság” közvetett hatása, hogy a nemzetközi bankok bizalmatlanná váltak a jelentős külső egyensúlytalansággal rendelkező országokkal szemben, ezért a folyófizetési mérleg többlete megszűnt⁹.

2.2. Megszorítások és stabilizáció

Összességében Magyarország fontosabb makrogazdasági mutatói is válságot tükröztek. A növekvő munkanélküliség és infláció, a csökkenő GDP és az ikerdeficit egyértelmű állami beavatkozást igényeltek.

A magyar gazdaság és gazdaságpolitika fontos jellemzője, hogy prioritásában általában nagy hangsúlyt kapott a lakosság anyagi jólétének emelése, dekonjunk-túrában pedig az életszínvonal-romlásának lassítása. Másik meghatározó jellemző a paternalista jóléti állam kiépülése. E két tényező figyelembevételével és a váltásnak bizonyult az a megszorító csomag, amely Bokros Lajos nevéhez kötődik. A csomag elsődleges célja a költségvetési hiány lefaragása volt, s ezt célozta a többi között a közsféra leépítése, a behozatali vámkiegészítés emelése, az adók növelése és a nyugdíjrendszer reformja. Mindezek mellett fontos törekvés volt Magyarország nemzetközi versenyképességének fokozása is. Ennek érdekében történt a forint egyszeri 9 %-os leértékelése és a csúszó paritásos árfolyam bevezetése.

Az intézkedéssorozatnak köszönhetően mind a költségvetési hiány, mind a bruttó államadósság mértéke csökkent, a fizetési mérleg egyenlege javult, de a restriktív negatív hozadéka is megjelent: a belső kereslet erőteljesen esett, így a GDP növekedési üteme lelassult. Az egy főre jutó fogyasztás több mint 5%-kal csökkent, a reálbérek meredeken zuhantak ebben az időszakban. A megszorító intézkedések a külföldi befektetők szempontjából pozitív üzenetet hordoztak, így a tőkebeáramlás továbbra is élénk maradt, emellett – a gazdasági növekedés egyetlen megmaradt tényezőjeként – az export növekedett, az alacsony reálbérből fakadó nemzetközi versenyképesség miatt. Két év alatt olyan jelentős változások történtek, melyek egyrészt közelebb hozták a külső és belső egyensúly megvalósulását, másrészt megteremtették a későbbi növekedés feltételeit¹⁰. 1997-re már látszódtak a csomag pozitív eredményei: a GDP növekedési üteme meghaladta a 4%-ot, a beruházások és főleg az export növekedett a leglátványosabban (26,4%-kal). Az OECD 1999-es gazdasági elemzése szerint a magyar gazdaság versenyképes volt, 1999 és a 2000-es évre az ország fenntartható növekedési pályára való állását prognosztizálta. E pozitív tendenciák mellett a Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet ebben a tanulmányban felhívta a figyelmet arra, hogy további fiskális intézkedésekre van szükség a költségvetési előirányzat tartása érdekében.

A tanulmány több olyan strukturális problémára is felhívja a figyelmet, melyek megoldásának hiányában ezek a gondok az elmúlt 10 évben elmélyültek:

- ✓ a külföldi részvételű, privatizált magyar cégek termelékenysége meghaladta a hazai befektetőtét, így ez utóbbiak alacsonyabb hatékonysággal és piaci részesedéssel termeltek;
- ✓ a bankszektorban nem indult meg a kis- és középvállalati szektor hitelezése (a nagyvállalatokkal szemben kockázatosabbnak ítélt tevékenység miatt);
- ✓ a munkaerőpiac strukturális problémái már ekkor szembeötlőek voltak, a tanulmány a közmunkaprogramok, korai rokkantnyugdíjazás, átlagos minőségű oktatás veszélyeire hívja fel a figyelmet;
- ✓ az egészségügy- és a nyugdíjrendszer hibáit is részletesen taglalja az elemzés¹¹.

2.3. 2000-2008: az elhibázott döntések időszaka

Az előzőek alapján, az 1998-2002-es kormányzati ciklus első két évében¹² – a korábbi évek szigorú stabilizációs lépéseinek hatására is – a magyar makroszintű mutatókban pozitív változás következett be: az infláció és a munkanélküliség csökkent, a költségvetés egyenlege javult, az államadósság fenntartható mértékűvé vált. Az előrejelzések és az addig sikeresnek bizonyuló stabilizáció ellenére a magyar gazdaság nem lépett rá a fenntartható pályára. Az enyhe keresletszűkítés és az állam csökkenő szerepvállalását erőteljes expanzió és recentralizáció váltotta fel¹³. 2001 után a költségvetés hiánya és az államadósság is növekedett, újra ikerdeficit alakult ki. A nyugdíjreform kivételével elmaradtak a szükséges intézményi reformok.

2002-ben folytatódott a bővítő, kiadásnövelő gazdaságpolitika, így tovább romlottak a költségvetési adatok. A költségvetési hiány mellett az államadósság is növekedett, a gazdasági növekedés lelassult, ami 2002-2003-ban az addigi húzóágazatot, az exportot is visszafogta. A közszféra béremelése megnövelte a keresletet, ez a forint felértékelődésével együtt rontotta a folyó fizetési mérleg egyenlegét és a külső versenyképességet is¹⁴. Az időszak egyik pozitívumát az EU csatlakozás megkezdése, illetve az IMF és az Európai Bizottság által szükségesnek tartott egészségügyi privatizáció lezárása jelentette. Az OECD 2005-ben kiadott jelentésében a 2003 utáni időszakot összességében pozitívan ítélte meg a hosszú távon mindenképpen kedvező hangsúlyeltolódás miatt: a magyar gazdaság növekedése kiegyensúlyozottabbá vált. A magán- és kormányzati fogyasztás alacsonyabb bővülési üteme ugyan negatívan hatott a GDP-re, de a növekedésben 2003-tól a beruházásnak, majd a következő évben az exportnak is újra jelentős szerep jutott¹⁵. Az OECD és az IMF az említett két elemzésben egyaránt jelezte, hogy a költségvetési konszolidációnak prioritást kell élveznie a további gazdaságpolitikában.

A 2004-es csatlakozással Magyarország vállalta¹⁶, hogy teljesíti a Maastrichti Szerződés kritériumait és belátható időn belül az euró-zóna részévé válik. Ezzel a lépéssel elkezdődött hazánk integrációs folyamata, így a külső-belső egyensúly megteremtése a mindenkori országvezetés számára elsődleges kihívássá vált. Ennek érdekében 2005 óta a restriktív intézkedések állandósultak. A megszorítások ellenére a költségvetés választásokhoz igazodó ciklikussága nem változott, GDP arányos hiánya csak kismértékben csökkent, az államadósság évről-évre nőtt, a hazai valuta folyamatosan veszített értékéből¹⁷.

A romló mutatók oka, hogy ebben az időszakban regnáló kormányok a gazdaságot, a 2003-as tendenciák ellenére, az export- és beruházásvezérelt – ezzel egyidejűleg megtakarítást ösztönző – fejlődésről a belső, állami és lakossági fogyasztás mesterséges növelésére épülő pályára állították. Ezt hitelből finanszírozott állami költségekkel és a termelékenység növekedését meghaladó béremeléssel valósították meg. Emellett elterjedté vált a deviza alapú hitelezés, melynek oka, hogy a jegybank ebben az időszakban magas szinten tartotta az alapkamatot, így a hitelezés devizában olcsóbb volt, mint forintban. Például 2007 júniusában a forinthelek alapkamata (BUBOR) 7,94%, a svájci frank-hitel alapkamata (CHFLIBOR) 1,79%, az euró-hitelek kamata (EURIBOR) pedig 3,38% volt.

A 2006-os tavaszi választások után az ország vezetése felismerte a változtatás szükségességét, így 2007-re a tervezetthez képest jobban javult a költségvetés egyenlege, ami valószínűleg az adóemelésnek és az adóbeszedés hatékonysága javításának volt köszönhető. Az előnyök és a hátrányok mérlegelése alapján mind a hazai, mind a külföldi elemzők túlnyomórészt egyetértettek abban, hogy ezek a megszorító lépések elkerülhetetlenek voltak, bár az intézkedések nem megfelelő szerkezete – a bevételnövelés kiadáscsökkentést jóval meghaladó aránya – miatt fennállt a visszarendeződés veszélye¹⁸. 2007-2008-ban már egyértelműen látszódtak a kiigazító lépések hatása a reálgazdaságra; a belső kereslet és a foglalkoztatottság csökkent, a növekedés megtorpant. Emellett a költségvetési kiigazítás csak részben mondható sikeresnek:

- ✓ sürgetővé vált az államháztartás reformja,
- ✓ az állami fogyasztást tovább kellett volna csökkenteni,
- ✓ az egészségügyi, az oktatási és a nyugdíjrendszer is reformra szorult¹⁹.

2.4. 2009-2013: a pénzügyi világválság hatása, elhúzódó recesszió

2008-ban a fejlett világ megélt a 21. század első gazdasági válságát, amely a korábbiól eltérően világméretű pénzügyi válsággal kezdődött. A válság Magyarországot különösen sebezhető állapotban találta, melynek okai:

- ✓ Közép-Kelet Európa egyik leginkább eladósodott országa volt (2007-ben az államadósság a GDP arányában meghaladta a 60%-ot, a költségvetés hiánya pedig 5%-ot);
- ✓ ezért a spekulációk és a tőkekivonás célpontjává vált;
- ✓ továbbá a válságban az elhúzódó strukturális problémák (kiterjedt jóléti rendszer, adórendszer hibái) kiéleződtek.

A valutaválság jeleként, a forint árfolyamának rohamos esése miatt komoly működési zavarok jelentek meg a pénzügyi piacokon. Az államháztartási és pénzügyi problémákat tetézte, hogy a szocialista kormányzat elvesztette politikai hitelességét, ezért Gyurcsány Ferenc lemondását követően 2009 áprilisában felállt a válságkezelő kormány Bajnai Gordon vezetésével, melynek pénzügyminisztere Oszkó Péter lett. A gazdasági döntéshozók elsődleges célja a befektetői bizalom és a pénzügyi piacok megfelelő működésének helyreállítása volt. Ennek érdekében az MNB a válság közvetlen kezeléseként a 2008 októberében 11,5%-ra növelt kamatot fokozatosan decemberre 10%-ra, majd 2009 decemberére 6,25%-ra csökkentette. A pénzügyi rendszer stabilizálása érdekében a kormány a következő lépéseket tervezte:

- ✓ folyamatos egyeztetést a nemzetközi intézményekkel,
- ✓ devizahitellel rendelkezők védelme érdekében való fellépést,
- ✓ a pénzügyi közvetítőrendszer felügyeletét érintő egyes törvények módosítását,
- ✓ a banki hitelezésben érintett ügyfelekre vonatkozó fogyasztóvédelmi szabályok áttekintését és
- ✓ a PSZÁF előrettekintő felügyeleti jogköreinek megteremtését.

A kormányzat fokozottan tartotta magát a szigorú fiskális politika folytatásához. A magyar államháztartás deficitje és az államadósság mértéke közép- és hosszú távon is korlátozta a magyar gazdaság lehetőségeit, ezért a magyar költségvetésben gyakorlatilag nem volt elégséges mozgástér²⁰. Az elkerülhetetlen költségvetési megszorítások legfontosabb területeit és intézkedéseit a következő tartalmazza:

1. táblázat: A Bajnai-kormány intézkedései

Terület	Intézkedések
Közszféra	<ul style="list-style-type: none"> * közszféra bruttó bértömegének befagyasztása; * 13. havi illetmény megszüntetése; * önkormányzati támogatások csökkentése;
Nyugdíjrendszer	<ul style="list-style-type: none"> * 13. havi nyugdíj ki nem fizetése; * 13. havi nyugdíj 2010-től való megszüntetése, helyette GDP-hez kötött nyugdíjprémium bevezetése; * korhatár előtti nyugdíj korrigálása;

Szociális támogatások	<ul style="list-style-type: none"> * táppénz 10%-kal való csökkentése; * GYES, GYED 2 évre csökkentése; * lakástámogatások felfüggesztése;
Adók és járulékok	<ul style="list-style-type: none"> * munkaadói járulék csökkentése; * SZJA alsó sávhatárának megemelése; * ÁFA kulcs növelése, az alapvető élelmiszerekre 18%-os kulcs bevezetése; * összbruttósítás: az adóalap növelése;
Kormányzati takarékoság	<ul style="list-style-type: none"> * miniszterek és államtitkárok fizetésének 15%-kal való csökkentése; * állami vezetők külföldi útjainak napidíjának csökkentése; * állami vezetők fizetésének maximálása;

Forrás: Válságkezelés és bizalomerosítés 2009

Az aggregált kereslet és a foglalkoztatás fenntartása érdekében a legfontosabb törekvés az EU strukturális alapjaiból származó források lehívásának gyorsítása és hatékonyabb felhasználása volt, de ez önmagában kevés volt ahhoz, hogy Magyarország rövid távon újra növekedési pályára állhasson.

A 2010-es választásokon a FIDESZ-Magyar Polgári Szövetség nyert, kétharmados többséggel alapítottak kormányt. A kormány kettős kihívásnak kívánt megfelelni:

- ✓ a negatív előjelű GDP változás megfordítása érdekében gazdaságélénkítés,
- ✓ a belső és külső eladósodottság kezelése érdekében restrikcio és az államháztartás alrendszerének megreformálása.

Későbbi intézkedéseiket is változó prioritásokkal e kettősség jellemzi, ezért az ellentmondásos gazdaságpolitika következményeként erős piaci bizonytalanság alakult ki²¹, amit fokozott, hogy 2010 óta kormányzati gyakorlattá vált az EU ellenes kommunikáció; az elmúlt években a gazdaságpolitikai retorika részévé vált a szabadságharc Brüsszel ellen.²²

A gazdaságpolitikai intézkedéssorozat eredményeit az OECD 2014-es jelentése és az Európai Bizottság 2013-as tanulmánya alapján a következőkben összegezhetők:

- ✓ A 2010-ben és 2011-ben tapasztalható alacsony GDP növekedést 2012-ben recesszió követte; mind a fogyasztás, mind a beruházás csökkent ebben az évben, a növekedés hajtóereje, az export növekedési üteme is visszafogottabbá vált a lassuló világgazdaság miatt. 2013-ban az ország ugyan kilábalta a recesszióból, de a helyreállítás valószínűleg lassú ütemű lesz.
- ✓ Az új adók ugyan segítették a költségvetési deficit csökkentését, de egyúttal aláásták az adórendszer kiszámíthatóságát és az egyszerűségekre való törekvést.
- ✓ A versenyképesség növekedésének kulcsát a beruházások és a hatékonyság jelentik. A magas adminisztrációs terhek és a szabályozási bizonytalanság, a

verseny korlátozása a telekommunikáció és az energiapiac terén, ennek megvalósulását nem teszik lehetővé. A megfelelő üzleti környezet kialakítását a különadók rendszere nem segíti.

- ✓ A munkanélküliségi ráta és a foglalkoztatás kismértékben javult, melyben jelentős szerepe van a közmunka programnak. A program azonban nem képes a munkanélküliek rendszeres munkába való visszatérésének elősegítésére. Emellett a foglalkoztatási adatokat jelentősen befolyásolja, hogy az elmúlt időszakban számottevően nőtt a külföldön munkát vállalók száma, a KSH 2014-es tájékoztatása szerint 2013-ban 98-99 ezer főre becsülhető a számuk, ami csupán egy év alatt több mint 10%-os növekedést jelent²³.
- ✓ Bár a 2012 óta állandósult jegybanki alapkamat vágás segítette a kilábalást a recesszióból, hosszútávon a forint további leértékelődéséhez vezet.
- ✓ Mindkét tanulmány több összefüggésben is hangsúlyozza a stabil fiskális politikának, az üzletbarát környezet kialakításának és adórendszer újragondolásának szükségességét^{24 25}.
- ✓ A nyugdíjrendszer második pillérének felszámolásával (a magánnyugdíj rendszer államosításával) 2011-ben a költségvetés egyenlege 4,3%-os többletet ért el, a nyugdíj megtakarítások nélkül azonban az államháztartás hiánnyal zárta volna az évet. A 2012-ben megtett többszöri kiigazításoknak köszönhetően a tervezett hiányszámot Magyarország „túlteljesítette” (-1,9%), így a 2004 óta ellene folyó túlzott deficit-eljárást az Európai Unió Tanácsa megszüntette²⁶. A bruttó államadósság a csökkentésre irányuló szándék ellenére is csak nagyon kismértékben apadt, a magánnyugdíj-vagyon adósságállományba történő beforgatásából származó csökkenést a forint gyengülése ellensúlyozta.
- ✓ A válság éve után a folyó fizetési mérleg egyenlege aktívvá vált, ami a következő két év során, 2012-re meghaladta a GDP 1%-át. Ezt a kedvező hatást a belső kereslet gyors visszaesése, a beruházások alacsony szintje, az import csökkenése és a lakosság növekvő megtakarításai váltották ki. Bár a devizahitelek, majd az előtörlesztési akció után a forinthitelek állománya jelentősen csökkent, a devizában történt eladósodottság aránya még mindig jelentős, ami fenntartja az óvatossági megtakarításokat²⁷.

3. Értékelés a konvergencia szempontjából

A következőkben a konvergencia szempontjából, három dimenzió szerint értékelem a fent ismertetett folyamatokat:

- ✓ Elsősorban a nominális konvergencia szempontjából. Jelen esetben azt vizsgálom, hogy az ország mely maastricht-i kritériumokat teljesíti, emellett kitérek az automatikus fiskális politika működésére is.
- ✓ Ezt követően azt ismertetem, hogy a 2000-2013 közötti időszakra vonatkozó, klaszteranalízis segítségével elkészített számítások, a reálkonvergencia (egy

főre jutó GDP és foglalkoztatottsági ráta) tekintetében milyen csoportba sorolják hazánkat.

- ✓ Végezetül a szerkezeti problémákra szeretnék rávilágítani, ennek demonstrálására a magyar megyékre vonatkozó béta konvergencia számítás eredményét mutatom be.

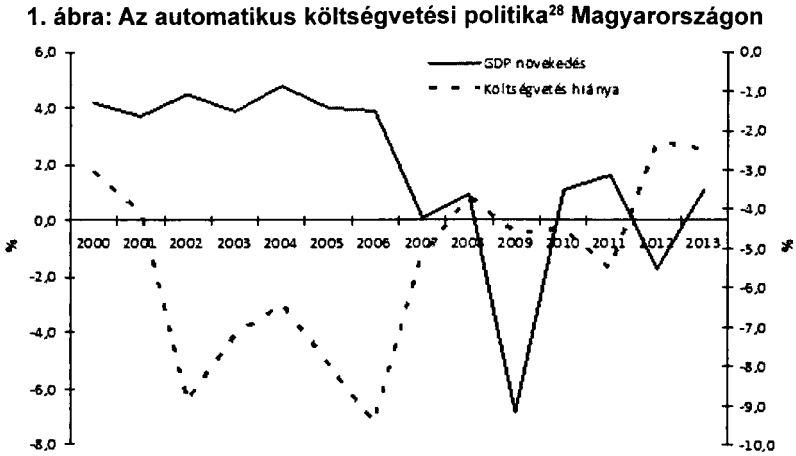
3.1. A nominális konvergencia

A nominális konvergencia – a maastricht-i feltételek teljesítése – esetében azt tapasztalhatjuk, hogy az árfolyamra és az államadósságra vonatkozó előírások jelentik azokat a problémákat, melyeket eddig nem sikerült teljes mértékben orvosolni. A GDP arányos államadósság Magyarországon az elmúlt években 80% körüli értéket vett fel, ennek jelentős oka a forint tartós gyengülése. A csatlakozás óta eltelt időszakban a forint értéke több mint 20%-ot romlott az euróhoz képest. A jelentős gyengülés miatt, a törlesztések és a részben e célra beforgatott magánnyugdíj vagyon ellenére sem csökkent az adósság.

A továbbiakban a maastricht-i kritériumrendszeren belül a vizsgálatot – részben terjedelmi okokból, részben a dolgozat céljának szem előtt tartása miatt – a fenntartható fiskális pozíció elérésére, azon belül a költségvetési hiány alakulására szűkítem le.

E területen észrevehető, hogy Magyarország 2001 óta más költségvetési pályára lépett, mint a többi uniós tagállam (az 1995 és 2013, illetve a 2001-2013-as időszakra számított Pearson-féle r érték gyenge negatív korrelációt mutat az EU átlagos és a magyar költségvetési egyenleg között). 2000 óta Magyarországnak először 2011-ben sikerült az államháztartási deficitet 3% alá csökkenteni egyszeri bevételek segítségével. A magánnyugdíj pénztári vagyon figyelembevételével az egyenleg erősebb deficitet mutat, 7% körüli értékkel. Magyarország esetében – a 2011-es év egyszeri bevételei nélküli egyenleg figyelembe vételével – a költségvetési egyenleg a csatlakozás óta eltelt időszakban átlagosan 0,56 százalékponttal javult, míg az EU tagállamok átlagos költségvetési hiánya évente átlagosan 0,64 százalékponttal nőtt. Tendenciáját tekintve Magyarország az EU átlaghoz képest szigorúbb költségvetési politikát követett az elmúlt tíz évben: költségvetése kisebb mértékben romlott vagy akár javult az EU átlagértékéhez képest.

Vagyis e konvergencia-dimenzióban, az idősor adatai alapján megfigyelhető a konvergencia: Magyarország összességében közelíti az uniós tagállamok átlagát és az euró-zónához való csatlakozás feltételeinek küszöbértékeit is. Ezzel együtt érdemes tovább vizsgálni a kérdést. A következő ábra az automatikus fiskális politika működését mutatja be:

Forrás: Eurostat alapján saját szerkesztés

Az ábrából kiolvasható, hogy a 2000 és 2013 között eltelt időszakban a gazdaságpolitika nem követte az együttmozgási követelményt: recesszióban megfogta a kiadásokat, míg a fellendülés alatt növelte azokat. Így összességében Magyarországra inkább következtelen, rövid távú költségvetési tervezés jellemző, ami az államháztartás alrendszerének fenntarthatóságát és az egyes közszolgáltatások minőségét veszélyezteti²⁹.

Az ábra alapján az is kitűnik, hogy a vizsgált időszakban a költségvetés egyenlege dinamikus mozgást tanúsított, ez aktív intézkedésekre, intézkedéssorozatokra utal. Ezt figyelembe véve felmerül a kérdés, hogy akár a bővítő, akár a megszorító döntések milyen hatást gyakoroltak a reálkonvergenciára, érződött-e az intézkedések hatása az egy főre jutó GDP-n, vagy akár a munkaerőpiaci helyzeten. A következőkben ezt vizsgálom mélyebben.

3.2. A reálkonvergencia

A 2. táblázat azt mutatja, hogy a 2000-2013 közötti időszakban az EU 27 tagállama³⁰ milyen csoportokra bontható két szempont alapján: az egy főre jutó GDP és a foglalkoztatási ráta alapján.

2. táblázat: Az országok csoportosítása reálfeljlettségük (egy főre jutó GDP és a foglalkoztatási ráta) alapján az 2000-2013 közötti időszakban

	Egy főre jutó GDP alapján:		
	<i>Alacsonyán fejlett</i>	<i>Közepesen fejlett</i>	<i>Fejlett</i>
Alacsonyán fejlett	(1) Bulgária, Horvátország, Lettország, Litvánia, Románia, Magyarország, Lengyelország, Szlovákia	(2) Görögország, Spanyolor- szág, Málta	(3) Belgium, Olaszország
Közepesen fejlett	(4) Észtország, Csehország	(5) Ciprus, Portugália, Szlo- vénia	(6) Németország, Írország, Franciaország, Ausztria, Finnország, Egyesült Királyság
Fejlett	(7)	(8)	(9) Dánia, Hollandia, Svéd- ország

Forrás: Eurostat alapján saját számítás³¹

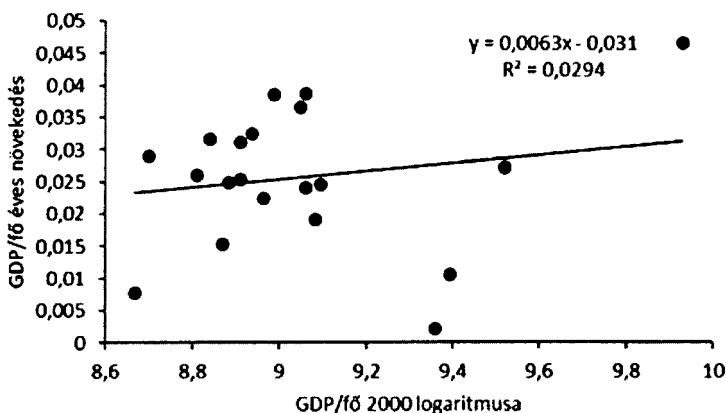
E hosszabb időintervallumon való vizsgálat összességében negatív képet fest Magyarországról, hiszen mindkét érték mentén a legkevésbé fejlett országok között foglal helyet ebben az időszakban. Érdekes, hogy e pozícióból egyik érintett évben sem mozdult ki, vagyis feltételezhető, hogy a gazdasági fejlettségre – amennyiben elfogadjuk, hogy a vizsgált két mérőszám ezt fejezi ki – nem voltak hatással a gazdaságélénkítő intézkedések.

Valószínűsíthető, hogy a stagnálás mögött egyéb tényezők húzódnak meg. Az egyik ilyen ható tényező lehet a merev szerkezet, vagyis az a jelenség, hogy Magyarországon a fejletlenebb megyék nem zárkoznak fel, ezzel útját állják a fejlődésnek. Vizsgáljuk meg ezt részletesebben!

3.3. Szerkezeti konvergencia

A bevezetőben említett, Barro-hoz és Sala-i Martin-hoz köthető béta konvergencia lényege, hogy abban az esetben beszélhetünk felzárkózásról egy régióban, ha a kevésbé fejlett egységek az egy főre jutó GDP terén gyorsabb éves átlagos növekedést mutatnak, mint a fejlettebb egységek. A 2. számú ábra ezt az összefüggést, vagyis a béta konvergencia alakulását mutatja Magyarországon, az adatpontok az egyes megyék elhelyezkedését mutatják:

2. ábra: Béta konvergencia Magyarországon 2000-2012 között

Forrás: Eurostat alapján saját számítás

2000 és 2012 között az egyes megyék között nem tapasztalható konvergencia, béta értéke pozitív, vagyis Magyarország elmaradottabb régió nem tudtak felzárkózni a fejlettebbekhez az elmúlt 12 évben³². A 2000 és 2004 közötti, illetve a 2004 és 2012 közötti eredményeket a következő táblázat mutatja:

3. táblázat: Béta és a determinációs együttható értéke

Megnevezés	2000-2012	2000-2004	2004-2012
Béta értéke	0,0063	-0,0131	0,0099
Determinációs együttható	0,0294	0,0205	0,0430

Forrás: Eurostat alapján saját számítás

A számítások alapján az EU csatlakozást megelőző négy évben létezett hazánkban béta konvergencia, de ez a lassú felzárkózási ütem hosszabb távon, gyakorlatilag megszűnt, az azóta eltelt időszakban már nem beszélhetünk a megyék fejlettsége közötti kiegyenlítődéstről.

A trend alapján azt állapíthatjuk meg, hogy a csatlakozást követő nyolc évben az egyes megyék között nőtt az eltérés. Az 1957-es Római Szerződés egy sarokköve az a gondolat, hogy az európai integráció lehetetlen a regionális különbségek megszüntetése nélkül. A kohéziós és strukturális alapok célja, hogy eme eltéréseket korrigálja. A számítások eredménye alapján ez a cél Magyarországon nem teljesült, az elmaradott és fejlett régiók különbségei csak élesebbé váltak az elmúlt években. Ebből az elemzésből összefoglalva a következőket feltételezhetjük:

- ✓ A 2004-es csatlakozás nem mozdította elő a regionális konvergenciát. A béta értékek csak kis mértékben változtak, a szigma értékek pedig tovább romlottak.

- ✓ Az eredmények Williamson³³ és Kuznets³⁴ modelljének következtetéseit tükrözik. E két elmélet állítása alapján valamely gazdaság területi egyenlőtlenségeit történeti viszonylatban vizsgálva, a felzárkózás két lépésben valósul meg: a gazdaság kezdeti szakaszát a jövedelmi tagoltság növekedése, vagyis divergencia jellemzi, majd egy pont után a relatív szórás csökken, megindul a jövedelmek konvergenciája.

Amennyiben elfogadjuk ezeket a nézeteket, Magyarország 2000 és 2012 között a fejlődés e kezdeti, divergens szakaszában volt, a konvergencia időszakba való átfordulás még várat magára. Ennél pesszimistább az az elmélet, mely szerint a fejlődő gazdaságok esetében a fejlettebb régiók előnye állandósulhat, az eleve elmaradott területek pedig idővel izolálódnak, a halmozódó oksági láncok miatt a centrumok még fejlettebbek lesznek, míg a perifériák még jobban lemaradnak³⁵.

Quah a felzárkózási folyamatok vizsgálata során, empirikus úton bizonyította, hogy a gazdaságokra hosszú távon a divergencia jellemző³⁶. Ha mindezen szerzők vizsgálatait és az előbb bemutatott számításokat figyelembe vesszük, akkor várhatóan a négy ország területi egyenlőtlenségei fokozódni fognak oly módon, hogy ezt a folyamatot gazdaságpolitikai beavatkozás segítségével sem lehet megállítani. Nemes Nagy már 2005-ös munkájában – inkább térszerkezeti szempontból – mutat rá arra a valószínűsíthető folyamatra, mely ebben a dolgozatban is megjelenik: e szerint az ország egészének európai társaihoz való felzárkózása, regionális polarizálódás mellett fog megvalósulni³⁷.

4. Összegzés

A magyar gazdaság a vizsgált időszakban hatalmas utat járt be, a szocialista tervgazdaságról áttért a piacgazdálkodásra. A leírtakból az tűnik ki, hogy az örökölt bajokat csak részben sikerült megoldani: az ikerdeficit felszámolásra került, az infláció a célkritériumnak megfelelő mértékre csökkent, ezekre a területekre a dolgozat nem is tért ki részletesebben. Azonban megmaradtak azok a mélyebb, strukturális okokra visszavezethető problémák (munkanélküliség, alacsony egy főre jutó jövedelem, államháztartás szerkezeti kérdései), melyek megoldása erőteljesebb intézkedéseket, reformokat kívánt volna meg az ország gazdaságpolitikai döntéshozóitól.

A dolgozatban bemutatott számítások és az abból levont következtetések közötti sztochasztikus kapcsolat bizonyítása további elemzéseket igényel még. Ezek az eredmények a gondolatkísérletet támasztják alá, tézisként természetesen támadhatók, de a kutatás jelen fázisában megfelelnek arra, hogy megfelelően prezentálják a fontosabb gazdasági folyamatokat és a várható következményeket.

Összességében megállapítható, hogy Magyarországon a szerkezeti átalakulás folyamata megtorpanni látszik; egyre inkább jellemzik regionális egyenlőtlenségek, ami növekvő szegénységi adatokat és a romló vállalati feltételeket eredmé-

nyez. A lassú strukturális átalakulás, a rugalmatlan és a nem fejlődő térségek túlsúlya a nemzetgazdaságon belül magyarázza a fél-perifériális helyzet állandósulását és a nem megfelelő versenyképességet.

E problémák megoldásának hiányában nagy szerepet játszik a költségvetési szűk mozgástér: bár a hiány az elmúlt években 3% alatti szinten állandósult, a költségvetési gazdálkodás hosszú távú fenntarthatósága megkérdőjelezhető, így a reálfejlettség és ezzel együtt a regionális egyensúlytalanságok megoldása terén sem várható a következő időszakban pozitív irányú elmozdulás.

JEGYZETEK

1. Barro, Robert J. – Salai-I Martin, Xavier [1991]: *Convergence Across States and Regions*; Brookings Papers on Economic Activity Vol. 1991 No. 1. 108-182. old.
2. Kornai, János (2005): *Közép-Kelet-Európa nagy átalakulása – siker és csalódás*; *Közgazdasági Szemle*, LII. évf., 2005. december. 932. old.
3. Jánossy, Ferenc (1975): *A gazdasági fejlődés trendvonaláról*. Magvető Könyvkiadó, Budapest. 204-207. old.
4. Csaba, László (2006): *A fölemelkedő Európa*. Akadémia Kiadó, Budapest. 50. old.
5. Gulyás László (2009/b): *A magyar gazdaság története a rendszerváltástól napjainkig*. In Gulyás László szerk. (2009/b): *A modern magyar gazdaság története*. Széchenyitől a Széchenyi-tervig. JATE Press-Szegedi Egyetemi Kiadó. 175-188. old.
6. Aslund, Anders – Boone, Peter – Johnson, Simon (1996): *How to Stabilize – Lessons from Post-Communist Countries*; *Brooking Papers on Economic Activity I*, Washington. 223. old.
7. OECD (1993): *OECD – Economic Surveys: Hungary 1993*; Centre for Co-operation with Economies in Transition, Organisation for Economic Co-operation and Development; a hivatkozott rész az OECD által megfogalmazott problémák és a tervezett megoldások összefoglalása.
8. OECD (1995): *OECD – Economic Surveys: Hungary 1995*; Centre for Co-operation with Economies in Transition, Organisation for Economic Co-operation and Development; a hivatkozott rész az OECD által megfogalmazott problémák és a tervezett megoldások összefoglalása.
9. Mommen, Andre (2004): *Magyarország neoliberális forradalma. A kapitalista globalizáció sikertörténete*. 'Eszmélet' 2004, no. 63. http://eszmelet.hu/andre_mommen-magyarország-neoliberalis-forradalma-a-kapital/ Letöltés ideje: 2014. február 15.
10. OECD (1997): *OECD – Economic Surveys: Hungary 1997*; Centre for Co-operation with Economies in Transition, Organisation for Economic Co-operation and Development; a hivatkozott rész az OECD által megfogalmazott problémák és a tervezett megoldások összefoglalása.

11. OECD (1999): OECD – Gazdasági Tanulmányok 1998-1999, Magyarország; Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet; Kódex Kiadványszervezési GMK; a hivatkozott rész az OECD által megfogalmazott problémák és a tervezett megoldások összegzése.
12. A megszorító csomag nem maradt társadalmi hatások nélkül: az 1998-as választásokat az addigi koalíciós kormány elvesztette, és 1998-ban az első Orbán-kormány kezdte meg tevékenységét.
13. Antal, László (2004): Hol volt, hol nem volt. Egyensúly, stabilitás a magyar gazdaságban az ezredforduló után; *Mozgó világ*, XXX. évfolyam, 8. szám (augusztus).
14. IMF (2004): Hungary – 2004 Article IV Consultation Preliminary Conclusions (January 30, 2004) <https://www.imf.org/external/np/ms/2004/013004.htm> Letöltés: 2014. május 31.
15. OECD (2005): OECD – Economic Surveys: Hungary 2005; Economic and Development Review Committee of the OECD, Organisation for Economic Co-operation and Development; a hivatkozott rész az OECD által megfogalmazott problémák és a tervezett megoldások összegzése.
16. Magyarország 2004. július 5-én túlzott-deficiteljárás alá került. A nemzetközi elemzések ezzel együtt 2008-as GMU csatlakozási dátumból kiindulva alkották meg értékelésüket.
17. European Commission (2006): European Economy – Convergence Report; 2006 No.1.; http://ec.europa.eu/economy_finance/publications/publication497_en.pdf Letöltés: 2014. február 5.
18. European Commission (2008): European Economy – Convergence Report; 2008 No.3.; http://ec.europa.eu/economy_finance/publications/publication12574_en.pdf Letöltés: 2014. február 5.
19. OECD (2007): OECD – Economic Survey (2007): Hungary 2005; Economic and Development Review Committee of the OECD, Organisation for Economic Co-operation and Development; a hivatkozott rész az OECD által megfogalmazott problémák és a tervezett megoldások összegzése.
20. Magyar Köztársaság Kormánya (2009): Válságkezelés és bizalomerősítés – A válságkezelő kormány egyéves cselekvési terve. http://www.euroastra.info/files/Valsagkezeles_es_bizalomerosités_a_Bajnai_kormanyprogram.pdf Letöltés: 2011. december 14.
21. Például az egykulcsos személyi jövedelemadó, kereslet-növelő céllal történő bevezetése mellé olyan tételek társultak, mint a különadók rendszere, áfa kulcs emelése, vagy a bankadó, tranzakciós díj bevezetése. Így a költségvetést átrendező, bizonyos területeken expanzív, más területeken restriktív intézkedések érvényesültek.
22. Csaba, László (2014): A félig tele pohár; *Közgazdasági szemle*, LXI. évfolyam, 2014. április. 440. old.
23. KSH (2014): Sajtószoba – Sajtóközlemények, tájékoztatók 2014. 01. 07. http://www.ksh.hu/sajtoszoba_sajtokozlemenyek_tajekoztatok_2014_01_07 Letöltés: 2014. június 1.

24. European Commission (2013): Macroeconomic Imbalances – Hungary 2013; Directorate-General for Economic and Financial Affairs, Brussels; http://ec.europa.eu/economy_finance/publications/occasional_paper/2013/pdf/ocp137_en.pdf Letöltés: 2014. június 1.
25. OECD (2014): OECD – Economic Survey (2014): Hungary 2005; Economic and Development Review Committee of the OECD, Organisation for Economic Co-operation and Development
26. Az Európai Unió Tanácsának 2013/315/EU számú 2013. június 21. határozatában a Magyarországon fennálló túlzott hiányról szóló 2004/918/EK határozat hatályon kívül helyezéséről.
27. MNB (2013): Jelentés a pénzügyi stabilitásról 2013. május; http://www.mnb.hu/Root/Dokumentumtar/MNB/Kiadvanyok/mnbhu_stabil/mnbhu_stab_jel_201305/jelentes_penzugyi_stabilitas_201305_hu.pdf Letöltés: 2013. december 8.
28. Az automatikus politika akkor megfelelő, ha ez a két érték együtt mozog.
29. A magyar államháztartás szerkezeti problémáiról részletesebben: Gáspár, Pál – Halász, Anita – Lepp-Gazdag, Anikó (2004): Az államháztartás működési problémái; ICEG EC Munkafüzet 3. http://www.icegec.hu/hun/_docs/publikaciok/egyeb/munkafuzet_3.pdf Letöltés: 2007. szeptember 21.
30. Luxemburg nem képi részét a vizsgálatnak, adatai ugyanis jelentős torzító hatással bírnak.
31. A számításokat SPSS program használatával, hierarchikus klaszteranalízis segítségével végeztem a két mutatószámra, a vizsgált időszakban külön-külön. Az átláthatóság kedvéért „sűrittem” az eredményeket egy táblázatba.
32. Az ábrán látható, hogy az r_2 értéke nagyon alacsony, így a 2000. évi GDP és a GDP átlagos növekedési üteme közötti kapcsolat gyenge, más befolyásoló tényezők vizsgálatára van szükség.
33. Williamson, Jeffrey G. (1965): Regional inequality and the process of national development; *Economic Development and Cultural Change* 1965/14. 3-45. old.
34. Kuznets, Simon (1955): Economic Growth and Income inequality, *The American Economic Review*, 1. sz. 1-28. old.
35. Myrdal, Gunnar (1957): *Rich Lands and Poor; the Road to the World Prosperity*; New York, Harper and Brothers. 39-40. old.
36. Quah, Danny T. [1993]: Galton’s Fallacy and Test of the Convergence Hypothesis; *Scandinavian Journal of Economics* Vol. 95. No. 1. 427-443. old.
37. Nemes Nagy, József [2005]: Fordulatra várva – a regionális egyenlőtlenségek hullámai In: Dövényi-Schweizer (szerk.): *A földrajz dimenziói*; Budapest MTA FKI. 141-158. old.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Antal, László (2004): Hol volt, hol nem volt. Egyensúly, stabilitás a magyar gazdaságban az ezredforduló után; *Mozgó világ*, XXX. évfolyam, 8. szám (augusztus).
- Aslund, Anders – Boone, Peter – Johnson, Simon (1996): How to Stabilize – Lessons from Post-Communist Countries; *Brooking Papers on Economic Activity* 1, Washington. 223. old.
- Barro, Robert J. – Salai-I Martin, Xavier [1991]: Convergence Across States and Regions; *Brookings Papers on Economic Activity* Vol. 1991 No. 1. 108-182. old.
- Csaba, László (2006): A fölemelkedő Európa. Akadémia Kiadó, Budapest. 50. old.
- Csaba, László (2014): A félig tele pohár; *Közgazdasági szemle*, LXI. évfolyam, 2014. április. 440. old.
- European Commission (2006): *European Economy – Convergence Report*; 2006 No.1.; http://ec.europa.eu/economy_finance/publications/publication497_en.pdf Letöltés: 2014. február 5.
- European Commission (2008): *European Economy – Convergence Report*; 2008 No.3.; http://ec.europa.eu/economy_finance/publications/publication12574_en.pdf Letöltés: 2014. február 5.
- European Commission (2013): *Macroeconomic Imbalances – Hungary 2013*; Directorate-General for Economic and Financial Affairs, Brussels; http://ec.europa.eu/economy_finance/publications/occasional_paper/2013/pdf/ocp137_en.pdf Letöltés: 2014. június 1.
- Gáspár, Pál – Halász, Anita – Lepp-Gazdag, Anikó (2004): Az államháztartás működési problémái; *ICEG EC Munkafüzet* 3. http://www.icegec.hu/hun/_docs/publikaciok/egyeb/munkafuzet_3.pdf Letöltés: 2007. szeptember 21.
- Gulyás László (2009/b): A magyar gazdaság története a rendszerváltástól napjainkig. In Gulyás László szerk. (2009/b): *A modern magyar gazdaság története. Széchenyitől a Széchenyi-tervig*. JATE Press-Szegedi Egyetemi Kiadó. 175-188.old.
- IMF (2004): *Hungary – 2004 Article IV Consultation Preliminary Conclusions* (January 30, 2004) <https://www.imf.org/external/np/ms/2004/013004.htm> Letöltés: 2014. május 31.
- Jánossy, Ferenc (1975): A gazdasági fejlődés trendvonaláról. *Magvető Könyvkiadó*, Budapest. 204-207. old.